

strani. Nikako se ne bi moglo tvrditi da je nezainteresirana i da samo pasivno promatra procese koji se odvijaju na polju međunarodnih političkih zbivanja. Vatikanska diplomacija posve neprikriveno i sve češće osuđuje snage - a iza njih stoje države - nasilja, netolerancije, terora, nedemokracije; ukratko, osuđuje sve oblike i sadržaje totalitarizma. Drugim riječima, vatikanska diplomacija se ne drži po strani od sudbonosnih zbivanja današnjice i otvoreno se stavlja na stranu mira i nenasilja, a to je za Hrvatsku bilo, i još je uvijek, ohrabrenje i pomoć. Vatikanska diplomacija, to jasno i dokazano proizlazi iz autorovih izlaganja, u svom praktičnom djelovanju stoji na pozicijama postojanja prava svih naroda na samoodređenje.

Koliko je meni poznato, ni iz jedne druge knjige, napisane na hrvatskom, ne doznajemo o suvremenoj vatikanskoj diplomaciji više nego iz ove koju danas predstavljamo. U to nije uključeno samo upoznavanje političkog usmjerenja vatikanske diplomacije i onoga što se smatra "svjetovnim interesima papinske države", nego i ono što se tiče funkcioniranja vatikanske diplomacije, njezine organizacije i tehnike kojom se ostvaruju njezini zadaci. Zahvaljujući autoru, upoznajemo jednu vrlo marljivu, kompetentnu, dosljednu i uspješnu diplomaciju, njena svojstva i rezultate.

Posljednje poglavlje djela ima naslov "Pogovor autora". Tu je autoru uspjelo da svoju temu još jednom, u stilu kompendijuma, plastično i sažeto prezentira pažljivom čitaocu. Mislim da te stranice mogu dobro poslužiti kao polazište onima koji će ga slijediti i nastaviti praćenje i analiziranje vatikanske diplomacije.

*

A cijela knjiga dr. Cvrle ulazi u građu za diplomatsku povijest odnosa između Svete Stolice i Hrvatske, posebno dodacima:

- Promemorija što ju je predsjednik Republike Hrvatske dr. Franjo Tuđman predao papi Ivanu Pavlu II 25. svibnja 1991.

- Tekst vjerodajnice koje je prvi nuncij msgr. Giulio Einaudi predao predsjedniku Republike Hrvatske dr. Franji Tuđmanu

- Tekst govora nuncija msgr. Giulia Einaudia prigodom predaje vjerodajnice 11. svibnja 1992.

- Govor pape Ivana Pavla II i prvog hrvatskog ambasadora Ive Livljanića prigodom predaje vjerodajnica 3. srpnja 1993.

Uz vrlo korisno Kazalo i popis probrane literature, te druge građe (papinske enciklike, godišnjaci, zbornici, časopisi, itd.) dobili smo ne samo originalno djelo koje jednim svojim dijelom spada i u disciplinu međunarodnih političkih odnosa i u disciplinu međunarodnog javnog prava. Po mojem mišljenju to će djelo biti prihvaćeno ne samo kao vrijedan znanstveni doprinos našoj politološkoj literaturi nego će postati i neophodan priručnik diplomatima. Jer što se kvalitete tiče, to je djelo doseglo visok stupanj jasnoće, odmjerivosti i - što mu je velika vrlina - visok stupanj objektivnosti i provjerenosti, kako iznesenih činjenica tako i zauzetih stavova.

Vladimir Ibler

Recenzija

Stephen Mulhall & Adam Swift
Liberals & Communitarians

Blackwell, Cambridge USA, Oxford UK, 1992.

Rasprava između liberala i komunitaraca jedna je od najživljih u anglo-američkoj političko-filozofskoj tradiciji. Gotovo je nemoguće pronaći filozofsku zvijezdu u Americi ili Engleskoj koja se nije našla pozvanom da pridonese diskusiji. Stephen Mulhall (Essex) i Adam Swift (Oxford)

odlučili su zajedno napisati knjigu, koja će iscrpno informirati o samoj raspravi, te poslužiti kao sekundarna literatura. Ako je suditi po recenzijama i prodaji knjige u svojoj nakani potpuno su uspjeli.

Knjiga sadrži uvod i tri dijela. U uvodu kratko je prikazana Rawlsova originalna pozicija iznesena u *A Theory of Justice*, prvi dio prikazuje četiri komunitarne kritike: Sandel, MacIntyre, Taylor i Walzer, druga cjelina posvećena je Rawlsovu odgovoru na kritike i pokušaju da se koncepcijom političkog liberalizma otklone svi ozbiljniji prigovori, a završni dio knjige prikazuje filozofska rješenja Rortya i Raza, koje je, po mišljenju autora, inspirirala diskusija liberala i komunitaraca. Očigledno u središtu rasprave je Rawls. Zašto se knjiga onda ne zove Rawls i kritičari umjesto *Liberals and Communitarians*? Mulhall i Swift, iako obojica engleski profesori, kad govore o liberalima koriste američko razumijevanje pojma, koji liberala (Rawls, Dworkin) razlikuje od libertina (Nozick), koji bi, s obzirom da predstavljaju neolokijansku političku doktrinu, u stvari bili pravi liberali. Američki liberali (redistributivni liberali) inzistiraju na državi blagostanja i upravo je ona bila predmet diskusije sedamdesetih godina. Kako je lavinu pokrenuo Rawls, nije neobično da ga se identificira sa cijelom doktrinom. U slučaju komunitaraca, problem nije uloga države blagostanja i konzekvence Rawlsova egalitarizma, već razumijevanje i koncepcija individuuma, koja je po mišljenju komunitarnih kritičara, potpuno promašena. Sandelov napad na Rawlsovo razumijevanje pojedinca istovremeno je napad na liberalizam u cjelini. U MacIntyreovoj filozofiji situacija je obrnuta: kritizira se liberalizam, a Rawls je spomenut usput. Zbog toga su se Mulhall i Swift odlučili za naslov *Liberals and Communitarians*, ne zaboravljajući istaknuti kako je pojam komunitarci smišljen kako bi se mislioci različitog filozofskog zaleda mogli razumjeti u njihovom zajedničku inzistiranje na ulozi društva, zajednice (*community*) u konstituciji pojedinca. Ulozi koja je po njihovu mišljenju liberalnu doktrinu potpuno previdjela.

Uvod se bavi sažetim prikazom Rawlsova filozofskog *manevra* koji uz pomoć "vela neznanja" pokušava pokazati superiornost vlastite deontološke pozicije nad teleološkim utilitarizmom. Deontološka pozicija inzistira na primatu prava nad dobrom, i to je, po Rawlsovu mišljenju, jedini način da se osigura jednaki tretman ljudi. Utilitarni prioritet dobra nad pravom može u ime povećanja općeg dobra opravdavati mizeran položaj pojedinih slojeva ili grupa stanovništva. Maksimalizacija utiliteta ima neželjene popratne učinke; učinke koji su nepravedni. Principi koji bi proizašli i nakon dogovora s onu stranu "vela neznanja", izbjegli bi poteškoće utilitarizma, jer "veo" garantira pravednu pregovaračku poziciju. Ljudi iza "vela neznanja" ne znaju svoju koncepciju dobra ni položaj u distribuciji dobara. Prvo neznanje osigurava prvi princip koji garantira jednake osnovne slobode, dok drugo neznanje vodi ka principu koji zahtijeva da socijalne i ekonomske nejednakosti budu tako uređene da pogoduju onima u najlošijem položaju te da su vezane uz službe i položaje dostupne svima (*equality of opportunity*). Tako izvedeni principi pravednosti trebaju biti shvaćeni kao oni koji bi bili dogovoreni od strane slobodnih, jednakih i nesebičnih ljudi. Krajnji rezultat je pravednost kao poštenje (*justice as fairness*).

Mulhall i Swift odlučili su započeti drugi dio knjige (*Communitarian critiques*) prikazom Sandelove kritike Rawlsovih prijedloga. To ni malo ne začuđuje, jer je upravo Sandelova knjiga *Liberalism and the Limits of Justice* odredila smjer rasprave. Središnje je mjesto Sandelova napada koncepcija osobe koja se pojavljuje na stranicama Rawlsove knjige. Mulhall i Swift Sandelov kritičizam prikazuju u pet točaka. Prvo što Sandel zamjera Rawlsu jest metafizička koncepcija osobe. Rawls je želio izvesti neokantovski model slobodan od bilo kakve metafizike, ali se, tvrdi Sandel, upetljao u koncepciju osobe koja nije nikakvo poboljšanje u odnosu na Kanta. Deontološki prioritet prava nad dobrom, pretpostavlja prioritet osobe nad njezinim ciljevima. Da bi principi bili pravedni oni moraju biti neutralni; da

bi bili neutralni o njima se moraju dogovoriti osobe odvojene od vlastitih ciljeva, dekontekstualizirane i nesvjesne svojih životnih koncepcija. To znači da prioritet prava nad dobrom logički pretpostavlja osobu odvojenu od svega što je čini osobom. Druga zamjerka slijedi iz prve, jer tako shvaćeni individuum nužno je asocijalan i prethodi zajednici; pluralitet osoba prethodi njihovoj jedinstvu, a društvo je puki prostor za realizaciju individualnih ciljeva. Treći prigovor jest tvrdnja da Rawlsova osoba nužno završava u moralnom subjektivizmu u kojem su moralne odluke svedene na iskazivanje preferencija. Deontološka koncepcija osobe temelji se na volontarističkom odnosu između osobe i njezinih ciljeva - uvjerenja se mogu mijenjati kao čarape. Četvrta točka tiče se neutralnosti. Sandel zaključuje kako Rawlsov pokušaj izvođenja neutralnih principa pravednosti nužno propada jer logički pretpostavlja liberalnog individuum, dok peti prigovor pokazuje kako Rawlsove egalitarne intencije očigledne u drugom principu pravednosti zahtijevaju drugačije razumijevanje pojedinca. Koncepcija osobe odvojene od vlastitih ciljeva može voditi shvaćanju pravednosti kao uzajamne korisnosti (*justice as mutual advantage*), ali ne pravednosti kao poštenju (*justice as fairness*) čemu teži Rawls. Rawlsovo razumijevanje individuum duboko je pogrešno, drži Sandel, jer ne vidi da se životni ciljevi i koncepcije dobra stječu zajedničkim životom i da su neodvojivi od zajednice. I Rawlsova teorija i liberalizam imaju potpuno pogrešno ishodište - asocijalnog pojedinca.

Drugi na listi komunitaraca je Alasdair MacIntyre. MacIntyre je kritizirajući liberalizam napisao čitavu trilogiju (*After Virtue, Whose Justice? Which Rationality?, Three Rival Versions of Moral Enquiry*). Mulhall i Swift usredotočili su svoj prikaz na prvi dio trilogije - *After Virtue*. MacIntyre je svojom knjigom želio pokazati "ozbiljne moralne deficite" modernog svijeta, te potražiti moralno uporište s kojeg bi se mogle vrednovati različite koncepcije koje nam se nude. Da bi to izveo, MacIntyre je od filozofa znanosti (Kuhn, Feyerabend) posudio

pojam nesumjernihosti. Po njegovu mišljenju, moralni je dogovor u suvremenom društvu nemoguć, jer su suparnički argumenti formulirani tako da van svog moralnog sklopa nemaju snagu. Rasprave između Rawlsa i Nozicka, rasprave o ratu ili abortusu su racionalno nedovršive, jer su polazišne pozicije diskutanata nesumjernihosti. S obzirom da je racionalni rasplet nemoguć moderna moralna debata je potpuno arbitrarna, a moralne prosudbe nisu ništa do iskazivanje preferencija. Nesumjernihost pokazuje relativistički karakter, zbrku i bolest suvremenog društva. Trenutna situacija rezultat je povijesne propasti prosvjetiteljskog projekta koji si je bezuspješno uzeta u zadatak domišljanje univerzalnih standarda razumljivih svakoj racionalnoj osobi. MacIntyre misli da bi prepravljani Aristotel mogao biti rješenje. Na taj način pojam vrline (*virtue*) ulazi u raspravu. No odmah se javljaju poteškoće, jer je za stjecanje vrline, za navikavanje na vrlinu potrebna običajna zajednica koja čini objektivni etički okvir. Očigledno da je u nedostatku polisa potrebno potražiti novi kontekst za njegovanje vrline; kontekst u kojem postoje standardi odličnosti. MacIntyre kreće od pojma prakse (*practice*) pod kojom podrazumijeva "socijalno ustanovljene kooperativne ljudske aktivnosti" npr. šah, slikarstvo, arhitektura. Praksa osigurava standarde, pa netko tko se razumije u šah može objektivno reći zašto neki šahista igra završnice dobro ili loše. Drugi korak je narativno jedinstvo ljudskog života, koje smješta prakse i praktikante u vremenu, a treći, koncept tradicije. Tradicija je izrazito važna zato što ljudi ne žive svoje živote izolirano, njihove životne priče isprepletene su s pričama drugih. Nije moguće težiti dobru i realizirati vrline kao izolirani pojedinac. Svi imamo nekakav socijalni identitet, državljani smo određenih država, pripadnici naroda i religija. Na MacIntyreovu žalost cijeli manevar nije rješio početni problem. Mi možemo objektivno reći kada je neki šahista dobar ili loš, no što je s objektivnim standardima za prosuđivanje različitih moralnih koncepcija? Odgovor da standardi postoje u okvirima tradicija ne pomaže pri rješavanju konflikata

među tradicijama. MacIntyre je problem pokušao ublažiti u *Whose Justice?... i Three Rival Versions ...* Mulhall i Swift ne slijede MacIntyre'a u njegovim novijim razmišljanjima, već usredotočuju svoju pažnju na MacIntyreov opis suvremene moralne diskusije; diskusije koja je prikazana kao racionalno nerazrješiva zbrka u kojoj je pojedinac potpuno izgubljen među suparničkim moralnim koncepcijama. Liberalna zajednica proizvodi moralni subjektivizam i etičku površnost. Liberalizam previđa da sva ljudska dobra i ljudski ciljevi proizlaze iz zajednice, a liberalni individuum postaje arbitrarni emotivist. Po mišljenju Mulhalla i Swifta MacIntyre je u *After Virtue* tvrdio da liberalizam ne može ozbiljno biti shvaćen kao moralna pozicija, jer previđa izvorne moraliteta i ljudskog identiteta, dok u *Whose Justice? Which Rationality?* liberalizam biva shvaćen kao jedna od tradicija te stoga nikako ne može igrati ulogu neutralnog temelja koji omogućava slobodnu koegzistenciju različitih tradicija. Baš zato što je sam tradicija liberalizam nije niti univerzalan niti neutralan.

Nakon prikaza Taylorove i Walzerove pozicije, koje zbog dužine recenzije ne možemo slijediti, Mulhall i Swift analiziraju napad komunitaraca u pet točaka.

Prvo, to je koncepcija osobe koja razdvaja osobu od njenih ciljeva, te osobu od njene koncepcije dobra. Kod liberala (naročito Rawlsa) osoba je unaprijed određena neovisno o kontekstu. Druga točka proizlazi iz prve: riječ je o kritici asocijalnog individualizma koji previđa puno značenje inherentno socijalnih vrednota. Asocijalni individualizam nespojiv je s konceptom vrline; uz to ljudska dobra i ciljevi zadobivaju svoj smisao isključivo u okviru zajednice. Treća točka je univerzalizam. Postavlja se pitanje da li je Rawls imao univerzalne i multilateralne pretenzije kada je pisao *A Theory of Justice?* Da li Rawls ponavlja sudbinu prosvjetiteljskog projekta (kreće s univerzalnim ambicijama i završava kao jedna od tradicija)? Četvrta točka je subjektivizam/objektivizam. Ovdje se raspravlja liberalni moralni subjektivizam, koji moralne

sudove i koncepcije pretvara u puko, arbitrarno iskazivanje preferencija. Peta točka komunitarnog napada je neutralnost. Neutralnost je povezana s univerzalizmom. Liberalizam nije niti univerzalan niti neutralan jer je sam jedna od evropskih tradicija.

Koliko je napad komunitaraca fatalan za Rawlsa i liberalne? Da li su komunitarci promašili u svojoj kritici, te pogrešno interpretirali Rawlsa? U drugom dijelu knjige (*Rawls's Response*) Mulhall i Swift analiziraju Rawlsova rješenja ponuđena kao odgovor na komunitarnu kritiku. Čini se da je Rawls s posebnom pažnjom promislio o zamjerkama komunitaraca (naročito Sandela), jer Rawlsova nova pozicija - politički liberalizam (*justice as fairness political not metaphysical*) domišljena tako da uspješno izbjegava gotovo sve prigovore. Postavlja se pitanje koliko je novi Rawls stvarno nov? Da li je riječ o promjeni naglaska ili promjeni teorije?

Politički liberalizam razumije pravednost kao poštenje politički (*justice as fairness as political*). Politička koncepcija pravednosti sastoji se od tri dijela. Prvo, to je moralna koncepcija smišljena za bazičnu strukturu konstitucionalnih demokratskih režima; drugo, prihvaćanje političke koncepcije pravednosti ne pretpostavlja prihvaćanje neke posebne obuhvatne religiozne ili moralne doktrine i treće, koncepcija je zasnovana na određenim fundamentalnim idejama latentnim u javnoj političkoj kulturi demokratskih društava. Teorija pravednosti ograničava se na političku sferu, na demokratske institucije. Zatim, Rawls inzistira na razlici između političke koncepcije pravednosti i obuhvatnih doktrina; politička koncepcija pravednosti mora biti dovoljno "tanka" kako bi bila prihvaćena od strane osoba koje zastupaju različite obuhvatne doktrine. Na kraju čitava koncepcija izvodi se iz shvaćanja koja su prihvaćena u demokratskoj političkoj kulturi. Dakle, Rawls u vidu ima demokratske institucije, u kojima se kreće od činjenice da u društvu postoji pluralizam doktrina i koncepcija dobra koje mogu biti racionalno nepomirljive i nesunjerljive, ali to ne znači da je nemoguć

pravedan zajednički život. Ideja tolerancije, jedna od fundamentalnih ideja demokratske političke kulture, upravo se i rodila kao rezultat historijske potrebe prevladavanja religijske nepomirljivosti u Evropi. Konceptija osobe koju novi Rawls ima u vidu je osoba kao državljanin (citizen), a to nije nikakvo metafizičko razumjevanje čovjeka, već rezultat povijesti liberalne tradicije. Umjesto razdvajanja osobe od njenih ciljeva i shvaćanja dobra sad je riječ o razdvajanju privatne i javne osobe, te političke koncepcije pravednosti i obuhvatnih doktrina. Rawls u stvari govori da je liberalna koncepcija čovjeka kao državljanina toliko ukorijenjena u političkoj kulturi demokratskih društava da je prihvaćaju i svi ostali.

Nova Rawlova rješenja imuna su na kritike komunitaraca. Nije više riječ o metafizičkoj koncepciji osobe, već o političkoj koncepciji osobe (Mulhall i Swift tvrde da nikad nije ni bilo govora o metafizičkoj koncepciji već da je Rawls jednostavno pogrešno interpretiran), zatim, principi pravednosti ne izvode se iz "vela neznanja" nego iz intuitivnih vrednota demokratskog društva, vrednota koje su rezultat povijesti određene tradicije i važe u okvirima te tradicije, čime otpada prigovor da Rawls ima univerzalističke pretenzije i da ne vidi kako koncepcije dobra bitno proizlaze iz zajednice.

Obrat u Rawlovom liberalizmu nije impresionirao Mulhalla i Swifta. Oni drže da je distinkcija između političkog liberalizma i liberalizma kao obuhvatne doktrine problematična. Svaki građanin koji nije liberal da bi normalno funkcionirao u društvu mora iskusiti manji ili veći stupanj šizofrenije. Ako na mjesto osobe odvojene od vlastite koncepcije dobra dolazi osoba kao državljanin to znači da državljanin doživljava sebe apstraktno, odvojeno od svojih ciljeva i koncepcije dobra. Katolički vjernik mora biti ili šizofrenik ili liberalni katolički vjernik. Novi Rawls prešutno priznaje da neutralni primat prava nad dobrom nije moguć; riječ je uvijek o liberalnoj neutralnosti koja zahtijeva liberalizaciju pučanstva. Ona se po Rawlovom mišljenju već historijski zbila u demokratskoj

evropskoj i američkoj tradiciji. Rawls je postao liberalni komunitarac. Liberali naravno nisu bili previše oduševljeni.

Treći dio knjige analizira razmišljanja Rotrya i Raza koji su svaki na svoj način liberalni komunitarci, no ovdje ih nećemo prikazati.

Knjiga Mulhalla i Swifta završava vrlo kratkim zaključkom. Kratkoća ne treba čuditi jer se vjerojatno nisu mogli dogovoriti što bi trebao biti njihov definitivni filozofski akcent u čitavoj diskusiji - Mulhall je skloniji komunitarcima, a Swift je liberal - stoga su se odlučili detaljno prikazati pozicije učesnika u raspravi i komentirati njihove domete. To je učinilo knjigu nepretencioznom, smirenom i nezaobilaznom sekundarnom literaturom.

Zoran Kurelić

Prikaz

Adolf Dragičević

Politička ekonomija prijelaznog društva

Školska knjiga, Zagreb, 1991., str. 314.

Znanstvena studija akademika Adolfa Dragičevića "Politička ekonomija prijelaznog društva", predstavlja izuzetno djelo političke ekonomije. Nema sumnje da je ona jedno od najkompletnijih i najserioznijih djela koje se po svom opusu i porukama može mjeriti s najvećim znanstvenim postignućima u području istraživanja ekonomije, politike i društvenih znanosti. Time je zaokružen znanstveni projekt započet prije nekoliko godina znanstvenom studijom "Vizija i zbilja", A. Cesarec, 1986., a nastavljen u znanstvenoj studiji "Suton socijalizma", A. Cesarec, 1989.